

БРАНКИЦА ЧИГОЈА
(Београд)

О НАДГРОБНОМ НАТПИСУ МАРИНЕ ВИТОСЛАВЕ (1374)

*Жена стоји као катија, на излазу,
као и на улазу свети.*

Иво Андрић

У овом раду наводи се опис надгробног натписа Марине Витославе, који се налази у припрати Дечанске цркве, његово најновије издање упоређено са старијим издањима, транскрибован и транслитерарни текст, као и језички осавремењен текст.

Кључне речи: надгробни натпис, ћирилички запис, транскрипција, транслитерација, издање текста, правопис.

Натпис Марине Витославе налази се у припрати Дечанске цркве посвећене Христу Спасу (Исусу Христу Пантократору).¹ Дечански храм, задужбина краља Стефана Уроша III Дечанског јединствен је у српској култури средњег века по много чему. Ово велелепно здање, једна је од највећих црквених грађевина средњовековне Србије, за коју народни певач каже да га ктитор гради: „На лепоту да је лепше нема / у висину да је више нема ...“, „од мермера камена“.² Издваја се међу српским средњовековним црквама по својој градитељској сложености, по романичким и готичким елементима који се прожимају са византијским православљем.³ Цркву су живописали најбољи живо-

¹ Гордана Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Историјски институт САНУ, Београд 1974, стр. 80, бр. 67 (са наведеном старијом литературом); Даница Поповић, *Средњовековни надгробни споменици у Дечанима. — Дечани и византијска уметност средином XIV века*. Међународни научни скуп поводом 650 година манастира Дечана, САНУ, Научни скупови књ. XLIX, Одељење историјских наука, књ. 13, Београд 1989, 225-235.

² Владимир Бован, *Народне песме о зидању манастира Дечана. — Дечани и византијска уметност средином XIV века*, Београд 1989, стр. 440.

³ Слободан Милеуснић, *Водич кроз манастире у Србији*, Српска књижевна задруга, Београд 1995, стр. 134.

писци Душановог царства у периоду између 1334. и 1350. године. У довршењу ових послова значајну улогу имао је Ђурђе Остоуша Пећпал, чији је гроб смештен у припрати цркве заједно са гробовима (његове?) жене Марине Витославе и Иваниша Алтомановића, нећака кнеза Лазара (Милеуснић 1995: 131). Не само по скулптури, по фреско сликарству, по натписима на фрескама, по ризници богатој иконама и уметничким предметима, већ је овај манастир значајан и по збирци рукописних и старих штампаних књига (од XIV до XIX века) које су му припадале. За историју српског језика и српске средњовековне писмености Дечански храм сачувао је посебно значајне споменике, и то: Дечанске хрисовуље⁴ и четири ћирилска натписа у камену. Један од њих је ктиторски — Натпис пратомајстора фра Вите (1335. г.)⁵, а три су надгробни: натпис Марине Витославе (1. април 1374)⁶, натпис Ђурђа Остоуша Пећпала (3. септембар 1377)⁷ и Иваниша Алтомано-

⁴ О значају Дечанских хрисовуља, као и старију историјску литературу уп. Милица Грковић, *Дечанска хрисовуља — најпотпунија српска повеља. — Дечани и византијска уметност средином XIV века*, Београд 1989, стр. 15–19; Павле Ивић — Милица Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976; Павле Ивић, *Стиудије из српске средњовековне писмености*, Целокупна дела VI, Сремски Карловци — Нови Сад 2008.

⁵ В. Петковић — Ђ. Бошковић, *Манастир Дечани I* (1941); Гордана Томовић, *Морфологија ћирилских натписа на Балкану*, стр. 54, бр. 33; Милан Ивановић, *Ћирилски епиграфски споменици*, Народни музеј, Београд 1984, стр. 9, бр. 9; Бранкица Чигоја, *Траговима српске језичке прошлости*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд 2006, стр. 111–119.

⁶ В. Петковић, *Портре једнога Властелина у Дечанима. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 13, св. 1–2, Београд 1933, стр. 95–101. Аутор је у овом раду први изнео претпоставку да је Ђурђе Остоуша Пећпал „био велики ктитор Дечана, те је због тога његов гроб нашао места у припрати Дечанској“. О његовој личности има мало података. Зна се да је припадао угледној Хумској породици (Поповић 1989: 233). Слободан Милеуснић наводи да је „значајну улогу у довршењу ових послова (око изградње храма) имао Ђурђе Остоуш Пећпал, чији је гроб у припрати, заједно са гробовима **његове жене Витосаве** ...“ По Милеуснићу, Браико Пећпал и Ђурађ Пећпал (чији се гроб налази у припрати) били би исто лице, што нам изгледа нереално с обзиром на чињеницу да није уобичајено да се исто лице именује једном именом а други пут надимком. Уп. Милеуснић, *Водич кроз манастире у Србији*, стр. 131. Текст натписа објавили су у новије време Г. Томовић, *Морфологија*, стр. 80–81, бр. 68; М. Ивановић, *Ћирилски епиграфски споменици*, стр. 10, бр. 3; Даница Поповић, *Средњовековни надгробни споменици* (уз текст натписа даје и цртеж натписа), а о роду Пећпала упућује на литературу у намени 54 на 233. страници.

⁷ У старијој литератури о натпису је писао В. Петковић, *Портре једног властелина у Дечанима*, где је изнео претпоставку да су исто лице Марина Витослава из дечанског натписа и Марина Витослава сахрањена у Бањи код Прибоја око XIV века. Даница Поповић указује на чињеницу да се не ради о истој личности (уп. *Средњовековни надгробни споменици у Дечанима*, стр. 234, напомена 57); уп. и М. Шаkota, *Прилози познавању манастира Бање код Прибоја. — Саопштења Завода за заштитицу*

вића, унука деспота Иваниша а нећака кнеза Лазара (1372–1389)⁸. У Дечанској цркви су, осим поменутих, биле сахрањене и друге личности о којима се данас ништа не зна, али о чему сведоче остаци надгробних плоча искоришћених за поплочавање пода у североисточном делу травеја припрате (Поповић 1989: 234).

Претходна три натписа, заједно са овим плочама, сведочанство су о новој појави сахрањивања властеоских породица у владарској задужбини, унутар храма. Наиме, у Душаново доба припадник властеле добио је право да се сахрани у цркви и за то му је дато место у припрати. На тај начин, простор у припрати и са властеоским гробовима добија обележја породичне капеле, које су биле честа појава у црквама Запада, али нису биле уобичајене у српској средини (Поповић 1989: 323). И по овом обележју дечански храм јединствен је међу српским средњовековним црквама.

Натпис Марине Витославе једини је међу дечанским а и један од малобројних надгробних споменика посвећених женама. Такви натписи подизали су се у средњем веку женама владара или угледних властелина, њиховим ћеркама, ближим сродницама или заслужним монахињама.⁹

Овај текст натписа има сасвим уобичајену формулу. На првом месту наводи се да је 1374. године месеца априла (1) „преставила се“ раба божија Марина, чије је име (световно) Витослава. Затим се, слично као и у повељама, наводе њене титуле (интитулација)¹⁰ које замењују сроднички називи изнети хронолошким редом: а) *кћи* Угљеше Ненадића, б) *сестричина* Оливера деспота, в) и најзад, *жена* Брајка Пећпала.

споменика културе Србије IX, Београд 1970, стр. 44–45; Г. Томовић, *Морфологија*, стр. 80, бр. 67; М. Ивановић, *Ћирилски епиграфски споменици*, стр. 9, бр. 2.

⁸ Натпис Иваниша Алтомановића нема уклесану годину смрти, „али се, због помена кнеза Лазара, она може датовати у године његове владавине, између 1372. и 1389“ (Поповић 1989: 234).

⁹ Међу најстарије сачуване српске средњовековне надгробне натписе овога типа спадају: надгробни натпис рабе Анастасије из Студенице (XIII в.) и натпис Марије Девице (11. III 1231) из Видоштака код Стоца (Чигоја 2008: 38–40), као и натписи монахиње Марте (око 1330. г.), госпође Данице (1337), Марије Палеолог (1355), госпође Каталене (1349–1363), Јерине (28. јули 1362), Ратославе, супруге жупана Алтомана (1366–1371), Марине Струје (2. март 1371), Марије Велиславе (28. септембар 1372), Полихраније Радаче (1383–1391) и др. (уп. Гордана Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, 1974, III, Хронолошке табеле I–XXIII).

¹⁰ Уп. Б. Чигоја, *Најстарији српски ћирилски натписи*, стр. 137–140.

Текст натписа:

† в[ъ] лѣт[о] љ. ѿ п. в. м[ѣсе]ца априла [а]
 прѣстави се рава в[о]жна Марина зо |
 в[о]мь витослава дѣци ѿгледше | ненадикѣ
 и сестрична | оливера деспота | а жена
 браика пек'пала и зде ки кст гробъ
 да кто прочте, р[ъ]ц[и] в[ог]ъ да ю
 прости въ вѣки ам[и]нь.

РАНИЈА ИЗДАЊА

Јуришић 1852: 21 (уместо и зде естъ — и зде ки кстъ, вместо ганџара 31 треба априла [а], вместо Драгина — Марина, Ненадака — Ненадикѣ, Оливере — Оливера, рече — р[ъ]ц[и]); Миклошич 1964: 184 (уместо ганџара.ла треба априла [а], Драгина — Марина, Оливере — Оливера, рече — р[ъ]ц[и], вогъ да прости — Богъ да ю прости); Стојановић 1982: 46 (уместо ганџара. ѿ. ѿ. треба априла [а], прѣстави — прѣстави, Драгина — Марина, Оливере — Оливера, Бранка — Браика, рече — р[ъ]ц[и], Богъ да прости — Богъ да ю прости); Гиљфердинг 1873: 132 (уместо ганџара треба априла, Драгина — Марина, Оливере — Оливера, ѿ екпала (?) — пек'пала, ѣстъ — кстъ, рече — р[ъ]ц[и], и вѣ да прости — В[ог]ъ да ю прости); Томовић 1974: 80 (уместо р(ъ)ц(е) треба р[ъ]ц[и]); Ивановић 1984: 9 (уместо Бранка треба Браика, р(ъ)ц(е) — р[ъ]ц[и]); Поповић 1989: 234 (уместо Бранка треба Браика, р(ъ)ц(е) — р[ъ]ц[и]).

Скраћено писање: мѣца, ѿжна, рѣ, вѣ горе је донето разрешено: м[ѣсе]ца, в[о]жна, р[ъ]ц[и], в[ог]ъ.

У три речи на натпису јављају се слова натписана изнад речи: р у априла, д у речи зде, ст речи кст.

Овде бисмо указали на чињеницу да се у натпису Марине Витославе употребљавају два облика слова и, и то: и (само једном у речи априла) и са косом пречкицом по средини — облик данашњег слова и (у речима: прѣстави се, и, кн, прости, вѣкн). Гордана Томовић наводи да се овакав облик слова и (са вертикалном цртицом преко водоравне линије, као у нашем натпису) јавља прво на натписима из Бугарске средином XIII века, да би у првој половини XIV столећа постало уобичајено у скоро свим натписима. Такође, она констатује да се овај облик јавља ређе од средине XIV до почетка XV века (Томовић 1974: 20). У натпису Марине Витославе слово и (= и) са водоравном пречкицом представља преовлађујући облик, због чега смо се определили да име Браико не читамо као Бранко (уп. ранија издања).

Слово и у натпису Марине Витославе има облик данашњег слова н, а слово н има средњу косу црту (с лева на десно) као у латиници N. Та црта је у овом натпису преломљена (уп. цртеж у прилогу). Овакав облик слова N јавља се на епитафима још од XI века, често се среће, и траје све до средине XV века (Томовић 1974: 21). У свим случајевима доследно је употребљен облик слова N са преломљеном пречкицом која се спушта *марина, ненадикка, сестрична, жена, ам(и)нь*.

У навођењу дана у месецу априлу постоје неслагања (уп. Миклошич и новија литература). Наводи се као датум *л̄а* (31) или *а̄*. Пошто се на фотографији и на цртежу може уочити да су под титлом оба слова (*л̄а* = 31 Томовић 1974: 80; Поповић 1989: 232), требало би прочитати 31. Томе се противи чињеница што април има тридесет дана.

Транскрибован и транслитериран текст овог записа гласи:

Вь л̄ѣто 1374, месеца априла 1, престаџи се раба Божија Марина, зовом Витослава, дьшти Угљеше Ненадића и сестрична Оливера деспота а жена Брајка Пећпала. И зде јеј јест гроб, да кто прочте, рьци: „Бог да ју прости вь веки. Амин“.

Језички осавремењен текст овог записа гласи:

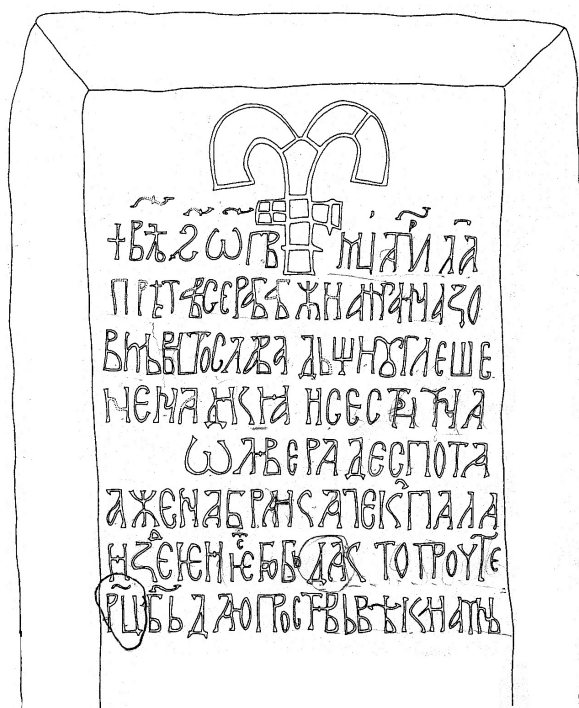
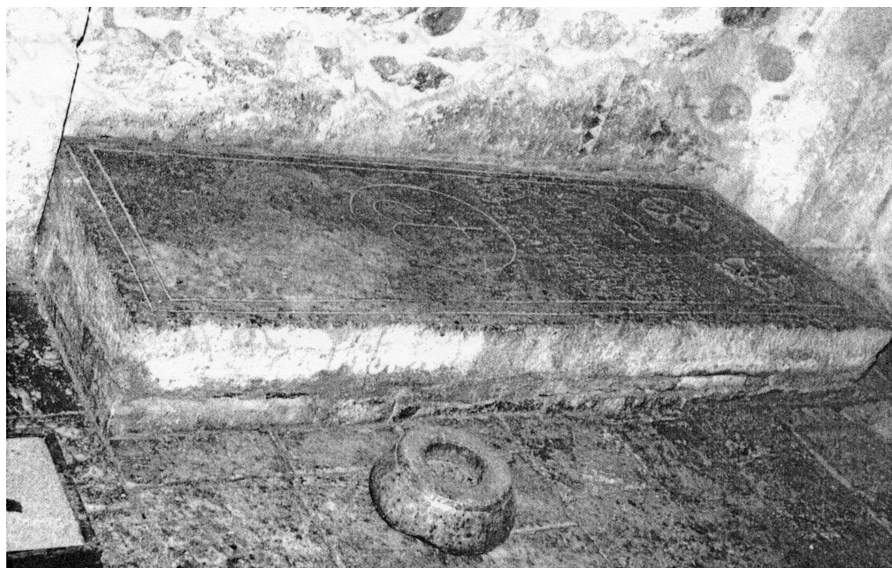
Године 1374, месеца априла, првог дана,
престаџи се раба божија Марина
звана Витослава, кћи деспота Угљеше Ненадића
и сестричина деспота Оливера а жена Брајка
Пећпала. И овде је њен гроб, да ко прочита,
нека каже: „Бог да је прости за векове. Амин!“

На фотографији¹¹ види се да је текст урезан у осам редова бројним лигатурама висине 4,5 до 5 cm. У средини натписног поља и изнад првог реда текста уклесан је стилизовани симбол крста из кога израста и симетрично се повија (улево и удесно) палма.¹² Символици *наѣѣиса* и лепом његовом изгледу доприноси и врста камена (бреча) љубичасто-ружичасте боје (50 × 48 cm).¹³

¹¹ Дајемо у целости фотографију натписа према одливку из Галерије фресака Народног музеја у Београду. Овом приликом захваљујемо Бојану Поповићу, историчару уметности који нам је уступио ову фотографију.

¹² Палма је дрво живота и симбол „побједе, успона, обнове и бесмртности“. Она има исто значење као „и шимшир који се на Цвјетну недељу сади на гробове“ (Jean Chevalier — Alain Gheerbrant, *Рјечник симбола. Миѣови, снови, обичаји, гесѣе, облици, ликови, боје, бројеви*, Јесенски и Турк, КИЦ, Загреб 2007, 509).

¹³ Милан Ивановћ, *Ђирилски еѣиграфски сѣоменици*, стр. 9, бр. 9.

Надгробна плоча Марине Витославе (Поповић 1989 сл. 10).

У погледу правописа у тексту су употребљене графеме, прејотовани вокали (ѡ, ѣ, ю) којима се одликовао рашки правопис, и то у оним речима у којима је ту позицију требало означити али недоследно: в(о)ѡиѡ, ки, кѡт, ю. Графема којом се означава сугласник „ћ“ такође је написана у традицији рашког правописа помоћу слова к у комбинацији са прејотованим вокалом ѡ (у означавању патронимика *Менадикѡ*), или само помоћу слова к са пајерком (*Пек(ѡ)пала*). Слово танко јер (ѡ) употребљава се у примерима: зов(о)мѡ, гробѡ, ам(и)нѡ, вѡ, дѡци. Обележавање датума изведено је на византијски начин, словима под титлама у значењу бројева (Ϟ Ϟ̅ Π̅ Ϟ̅ 6882 = 1374).

Сугласник ѡ означава се са л, иако је било услова да се настала гласовна секвенца „ље“значи комбинацијом слова л са прејотованим вокалом ѣ (*Ϟгљешѡ*). Ту писар (клесар?) није доследно применио рашку норму. У овом, релативно кратком натпису употребљено је пет личних имена и два патронимика (*Менадикѡ*, *Пек(ѡ)пала*). Два су имена хришћанског календара (*Марина*, *Ϟливер*),¹⁴ а једно чак представља хи-

¹⁴ Женско име *Мариѡна* потврђено је у *Рјечнику хрватскога или српскога језика*, ЈАЗУ, књ. VI, Загреб 1904–1910, стр. 476.

покористик (**Браико**).¹⁵ За најранију потврду женског народног имена **Витослава**, Даничић и Миклошич наводе текст овог натписа.¹⁶

У синтагми „**зде ки кст гробъ**“ употребљен је стари облик заменичке форме у дативу једнине женског рода (**ки** = јој). Сачуван је и стари облик заменице **кѣо** (< кѣто) са неизвршеном метатезом.¹⁷

Скраћеница под титлом **рѣц** углавном је још од најстаријих издања овог натписа разрешавана у облику презента **рече**, **р(ь)ц(е)**, а заправо се ради о старом облику 2–3. л. једнине императива (**р[ь] ц[и]**).¹⁸

У овом кратком надгробном натпису од педестак речи чувају се драгоцени трагови развоја српског језика, његове писмености и народне историје шест дугих векова. Овај мали рад скромни је прилог чувању те успомене.

Литература

- Белић 1999: Александар Белић, *Историја српског језика, Изабрана дела* 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Бован 1989: Владимир Бован, Народне песме о зидању манастира Дечана. — *Дечани и византијска уметност средином XIV века*, Београд, 437–445.
- Гилфердинг 1873: А. Гилфердинг, *Собрание Сочинений, том III*, С. Петербург.
- Даничић 1863: Ђура Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских I–II*, у Државној штампарији, у Биограду.
- Ђорђић 1975: Петар Ђорђић, *Старословенски језик*, Матица српска, Београд.
- Грковић 1989: Милица Грковић, Дечанска хрисовуља — најпотпунија српска повеља. — *Дечани и византијска уметност средином XIV века*, Београд, 15–19.
- Ивановић 1984: Милан Ивановић, *Тирилски еџиграфски сџоменици*, Народни музеј, Београд.
- Ивић–Грковић 1976: Павле Ивић — Милица Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад.

¹⁵ Име **Браико** изведено из истог корена (у форми **Браѣ**) појављује се и на натпису требињског жупана Грда с краја XII века (1173–1189) (Чигоја 2008: 22).

¹⁶ Име *Витослава* садржи и надгробни натпис из манастира Бање код Прибоја. Овде се ради о надгробној плочи госпође Витославе, кћери војводе Младена и жене жупана Алтомана, који се датира у периоду између 1366. и 1371. г. (Ивановић 1984: 12). У старијој литератури (уп. В. Петковић, *Портре једног властелина ...*, стр. 99) наводи се претпоставка да је Марина Витослава из Дечана исто лице које се јавља и на надгробном натпису у манастиру Бањи, Прилози познавању манастира Бање код Прибоја. — *Саопшћења IX*, Београд 1970, стр. 44–45, што је већ речено у напомени 7.

¹⁷ Облици *ѣко* и *ниѣко* употребљавају се још увек у XV веку, иако се већ тада јављају примери облика *ко* (Белић 1999: 233).

¹⁸ Уп. Николић 2002: 183–184.

- Ивић 2008: Павле Ивић, *Студије из српске средњовековне писмености*, Целокупна дела VI, Сремски Карловци — Нови Сад.
- Јуришић 1852: Г. I. Јуришић, *Дечански њрвенац*, Нови Сад.
- Миклошич 1964: Franc Miklosich, *Monumenta Serbica*, Akademische Druck- U. Verlagsanstalt, Graz, Austria.
- Милеуснић 1995: Слободан Милеуснић, *Водич кроз манастире у Србији*, Мала библиотека Српске књижевне задруге, Београд.
- Младеновић 2003: Александар Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, Чигоја штампа, Београд.
- Младеновић 2007: Александар Младеновић, *Повеље и писма десјоџа Стефана*, Чигоја штампа, Београд.
- Николић 2002: Светозар Николић, *Старословенски језик I*, Требник, Београд, 2002.
- Петковић 1935: Владислав Петковић, *Портре једног Властелина у Дечанима. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 13, св. 1–2, Београд, 95–101.
- Петковић–Бошковић 1941: Владислав Петковић — Ђурађ Бошковић, *Манастир Дечани I*, Београд.
- Поповић 1989: Даница Поповић, *Средњовековни надгробни споменици у Дечанима. — Дечани и византијска уметност средином XIV века*, Београд, 225–235.
- Рјечник хрватскога или српскога језика*, ЈАЗУ, књ. VI, Загреб 1904–1910.
- Стојановић 1982: Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и написи I*, Фото-типско издање књ. 4, Београд.
- Томовић 1974: Гордана Томовић, *Морфологија ћириличких написи на Балкану*, Историјски институт САНУ, Београд.
- Чигоја 2006: Бранкица Чигоја, *Траговима српске језичке прошлости*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.
- Чигоја 2008: Бранкица Чигоја, *Најстарији српски ћирилички написи*, Чигоја штампа, Београд.
- Шакота 1970: Мирјана Шакота, *Прилози познавању манастира Бање код Прибоја. — Саопштења Завода за заштитиу споменика културе Србије IX*, Београд, 18–46.
- Chevalier–Gheerbrant 2007: Jean Chevalier — Alain Gheerbrant, *Рјечник симбола. Митови, снови, обичаји, гесте, облици, ликови, боје, бројеви*, Јесенски и Турк, КИЦ, Загреб.

Резюме

Бранкица Чигоя

О НАТПИСИ НА МОГИЛЬНОЙ ПЛИТЕ МАРИНЫ ВИТОСЛАВЫ (1374)

В настоящей статье автор описывает кириллическую надпись на могильной плите Марины Витославы, находящейся в припрате церкви Христа Спаса (Иисуса Христа Пантократора) в монастыре Високи Дечани. Автор сравнивает новейшее издание этой надписи с предыдущими ее изданиями и приводит текст надписи в транскрипции, транслитерации, а также на современном сербском языке.